

КОРЕКЦІЙНО-РОЗВИВАЛЬНЕ ОСВІТНЄ СЕРЕДОВИЩЕ ЯК ФАКТОР ПРОФІЛАКТИКИ ПОРУШЕНЬ ПИСЕМНОГО МОВЛЕННЯ

Н. М. Голуб

Розглянуто можливості використання ресурсів корекційно-розвивального освітнього середовища при попередженні порушень писемного мовлення в дітей із певними формами психічного, мовленнєвого дизонтогенезу.

Ключові слова: корекційно-розвивальне освітнє середовище, психічний, мовленнєвий дизонтогенез, порушення писемного мовлення.

Голуб Н. М. Коррекционно-развивающая образовательная среда как фактор профилактики нарушений письменной речи

Рассматриваются возможности использования ресурсов коррекционно-развивающей образовательной среды с целью профилактики нарушений письменной речи у детей с некоторыми формами психического, речевого дизонтогенеза.

Ключевые слова: коррекционно-развивающая образовательная среда, психический, речевой дизонтогенез, нарушения письменной речи.

Golub N. M. Correctional and Developmental Educational Environment as a Factor in the Prevention of Violations of Writing

In the article deals with the potentialities of using the resources of correctional and developmental educational environment for the prevention of writing disorders in children with some forms of mental and verbal dysontogenesis.

Keywords: correctional and developmental educational environment, mental and verbal dysontogenesis, writing disorders.

Постановка й обґрунтування актуальності проблеми. Неухильне збільшення контингенту дітей із дислексією, дисграфією, дизорфографією пов'язане з впливом на їх розвиток цілого комплексу шкідливих біологічних та соціальних чинників. Найбільш часто названі вади спостерігаються в учнів із різними формами психічного і мовленнєвого дизонтогенезу внаслідок резидуальної церебрально-органічної патології. Порушення читання та письма при цьому поєднуються з недорозвиненням у дітей усного мовлення та низки інших психічних функцій (Е. Данілавічюте, О. Корнев, Р. Лалаєва, Р. Левіна, М. Русецька, Є. Соботович, В. Тарасун, М. Хватцев, Г. Чиркіна, М. Шеремет та ін.).

Актуальним питанням спеціальної педагогічної допомоги дітям із вадами психо-мовленнєвого розвитку є попередження в них порушень писемного мовлення. Одним із напрямів такої профілактичної роботи є розбудова корекційно-розвивального освітнього середовища задля успішної реалізації завдань навчально-виховно-

го та корекційно-розвивального впливу. Із метою підготовки дітей до школи, профілактики порушень у них писемного мовлення корекційно-розвивальне освітнє середовище має сприяти: усуненню в них недоліків фонетико-фонематичного, лексико-граматичного ладу мовлення, усного зв'язного мовлення; розвитку базових психічних функцій, мотиваційної та емоційно-вольової сфер, навичок саморегуляції та самоконтролю.

Метою статті є визначення умов, що сприяють створенню корекційно-розвивального освітнього середовища та забезпеченню його позитивного впливу на психічний і мовленнєвий розвиток дітей із різними формами дизонтогенезу, попередженню в них порушень читання та письма.

Виклад основного матеріалу. Організація навчально-виховного процесу потребує урахування умов та чинників, що становлять "середовище", яке певною мірою впливає на характер засвоєння дітьми знань, умінь, навичок, розвиток у них

Голуб Наталія Михайлівна, кандидат педагогічних наук, доцент, докторант кафедри логопедії Інституту корекційної педагогіки і психології Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, доцент кафедри здоров'я людини та корекційної освіти Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди

психічних функцій, пізнавальної активності, самостійності, творчих здібностей.

"Середовище" складається із сукупності мікросоціальних чинників: навчально-виховних, сімейно-побутових, комунікативних, особистих тощо.

У психолого-педагогічній літературі широко використовуються поняття "освітнє середовище" (Є. Бондаревська, В. Веснін, Л. Кепачевська, І. Левицька, А. Лукіна, В. Панов, В. Рубцов та ін.), "виховне середовище" (А. Афанасьєв, Т. Алексеєнко, Л. Коган, Р. Малиношевський, Л. Новікова), "освітньо-виховне середовище" (Л. Буєва, Ю. Мануйлов, Л. Новікова, Н. Селіванова, І. Якіманська та ін.), "особистісно орієнтоване виховне середовище" (І. Бех, К. Балтремус), "розвивальне освітнє середовище" (Б. Ельконін, Б. Скоморовський, І. Фурман, Т. Чернікова), "розвивальне предметно-ігрове середовище дошкільного навчального закладу" (К. Крутій, Г. Лаврентьєва, Н. Лисенко) та ін.

У середовищі перебування дітей із тяжкими порушеннями мовлення (ТПМ), ДЦП, затримкою психічного розвитку (ЗПР) мають успішно розв'язуватися як виховні, навчальні, так і корекційно-розвивальні цілі. Оскільки реалізація корекційно-розвивальних завдань є одним із головних напрямів розбудови середовища, його можна вважати "корекційно-розвивальним освітнім середовищем". Таке середовище має оптимально застосовувати просторові, предметні, організаційні, соціально-психологічні ресурси [2] задля всебічного розвитку мовленнєвої системи дитини, усунення вад мовлення та недоліків інших базових психічних функцій, попередження виникнення вторинних порушень, якими часто виявляються вади писемного мовлення.

Для дітей із ТПМ, ДЦП, ЗПР, як правило, характерні певні порушення розвитку нервово-психічної сфери, пов'язані з резидуально-органічною патологією ЦНС. Проявами недорозвинення або ушкодження ЦНС, що призводять до стійких труднощів у навчанні, можуть бути нейродинамічні розлади, парціальна дефіцитарність вищих психічних функцій, функціональна недостатність регулятивних механізмів (О. Балашова, Ю. Дем'янов, І. Марковська, Ю. Мікадзе, С. Мнухін, Н. Корсакова, А. Семенович). У таких дітей є недостатньою сформованість психофізіологічних і психологічних передумов навчальної діяльності, а саме низький рівень розвитку уваги, пам'яті, мовлення, мисленневих процесів, слабка довільність діяльності, а також недостатній розвиток

дрібної моторики, просторової орієнтації, зорово-моторної координації [4].

Важливим завданням вихователя і логопеда (корекційного педагога) в роботі з дошкільниками із ТПМ, ДЦП, ЗПР є формування в дітей передумов писемного мовлення, а саме: усного мовлення, функціональної бази (уваги, гностичних, мнестичних, мисленневих процесів, моторних функцій), достатнього рівня розвитку емоційно-вольової та мотиваційної сфер. Завданням фахівців у роботі із зазначеними категоріями дітей у початковій школі є вибір оптимальних методик формування в них навичок читання та письма, профілактика й усунення порушень писемного мовлення (Т. Ахутіна, Е. Данілавічюте, Л. Єфіменкова, Р. Лалаєва, Р. Левіна, В. Тарасун, Т. Філічева, Г. Чиркіна, М. Хватцев, М. Шеремет, А. Ястребова та ін.).

Шляхами профілактики шкільних труднощів у дітей із порушеннями психічного та мовленнєвого розвитку є забезпечення наступності у навчально-виховній роботі ДНЗ та початкової школи, створення корекційно-розвивального освітнього середовища задля цілеспрямованого превентивного впливу на мовленнєвий розвиток дітей, стосовно яких можна говорити про підвищений ризик виникнення в них порушень писемного мовлення.

Щоб сприяти створенню корекційно-розвивального освітнього середовища, педагоги ДНЗ та школи мають здійснювати: 1) системний аналіз і планування навчально-виховної, корекційної роботи з урахуванням психофізіологічних особливостей та індивідуальних відмінностей дітей; 2) доцільний відбір методів, прийомів, засобів корекції та розвитку в дітей мовлення та інших психічних функцій.

Стосовно врахування психофізіологічних особливостей дітей із ТПМ, ЗПР, ДЦП слід зазначити:

1. Порушення нервово-психічної сфери, характерні для таких дітей, призводять до їх передчасного втомлення, виснаження, а на цій підставі – до швидкої втрати ними інтересу до виконання завдань, зниження активності під час різних видів діяльності. Відтак, ураховуючи зазначені психофізіологічні особливості, слід дозувати нову (навіть цікаву та привабливу для дітей) інформацію, обмежувати враження, які надмірно збуджують їхню нервову систему.

2. Доречно виділяти у помешканні певні зони: для проведення ігор, занять, що передбачають більш високу рухову активність дітей; для заходів, під час яких не має бути підвищеного шуму; зони, де

втомлена дитина може заспокоїтися, подолати психоемоційне напруження, виявити власну ініціативу у виборі заняття.

3. Реалізація розвивального потенціалу середовища має відбуватися шляхом раціонального і творчого застосування елементів культурного досвіду (предметів, ігрового, дидактичного та мовленнєвого матеріалу).

4. Важливою особливістю роботи з дітьми з ТПМ, ДЦП, ЗПР є посилення педагогічної регуляції поведінки дітей із до речним і дозованим використанням при цьому всього наявного обладнання. Провідна, керувальна роль педагога має здійснюватися у процесі навчально-виховної та корекційно-розвивальної роботи з дітьми під час занять, а також упродовж вільних ігор та розваг дітей.

5. Особливої уваги потребує залучення дітей до провідної діяльності: вихованців ДНЗ – до ігрової як провідної для дітей дошкільного віку, учнів початкових класів – до навчальної. У дошкільників із тією або іншою формою психічного, мовленнєвого дизонтогенезу відзначається знижений інтерес до гри та іграшок, їх сюжетні ігри стереотипні, переважно побутової тематики, під час гри діти мало спілкуються між собою. Отже, при залученні дітей до гри необхідно збагачувати тематику ігор, репертуар ігрових ролей.

Для молодших школярів із ТПМ, ДЦП, ЗПР характерні недостатність навчальної мотивації, низька пізнавальна активність, труднощі в опануванні програмними знаннями, уміннями, навичками, низький рівень саморегуляції та самоконтролю. Отже, особливої уваги потребує формування в таких дітей усіх компонентів навчально-пізнавальної діяльності [3]: мотиваційно-цільового (розвиток у дітей пізнавальних інтересів, мотивів; уміння сприймати, усвідомлювати мету діяльності); організаційно-орієнтаційного (організаційні вміння, уміння визначати та програмувати певний алгоритм виконання пізнавальних і навчальних дій); змістово-операційного (актуалізація опорних знань, умінь, навичок; їх поширення, поглиблення; встановлення нових предметних і міжпредметних зв'язків під час оволодіння новою програмною інформацією); регульовального (активізація уваги, докладання вольових зусиль для подолання утруднень у процесі виконання навчальних завдань, емоційно-позитивне ставлення до процесу навчання); контрольно-оцінювального (уміння здійснювати контроль та оцінку своєї навчально-пізнавальної діяльності).

Відзначимо, що під час організації корекційно-розвивального освітнього сере-

довища врахування індивідуальних особливостей дітей забезпечується шляхом вивчення педагогом мікросоціальних умов, у яких виховуються діти, спостереження за розвитком кожної дитини, аналізу етіопатогенетичних факторів та симптоматики психомовленнєвої патології, стану сформованості в дитини уваги, гностичних, мнестичних, мовленнєвих, мисленнєвих, моторних та інших функцій. Слід зважати на показники успішності кожної дитини у навчально-пізнавальній, мовленнєво-комунікативній, ігровій діяльності, виявляти можливості поліпшення розвитку дитини в різних сферах, забезпечувати умови для більш гармонійного, повноцінного проживання нею свого дитинства в дошкільному закладі або школі.

Корекційно-розвивальне освітнє середовище має бути адекватним віку і потребам дитини. Його організації сприятимуть:

- ♦ урахування і забезпечення впливу на розвиток дитини чинників, що найбільшою мірою сприяють підвищенню працездатності та зміцненню її нервово-психічного здоров'я;

- ♦ створення доброзичливої атмосфери, умов для емоційно-позитивного спілкування та взаємодії між дітьми. За таких обставин у дітей формуються певні стратегії комунікації, усуваються страхи і почуття невпевненості у своїх силах, більш успішно долаються недоліки психомовленнєвої сфери, а також утруднення під час опанування навичок читання та письма;

- ♦ забезпечення комплексного підходу, за якого до участі в системі корекційно-розвивального впливу мають бути включені не тільки логопед (корекційний педагог), а й вихователь групи, учитель класу, психолог, лікар, батьки дитини;

- ♦ дидактично обґрунтований відбір педагогом (вихователем ДНЗ або учителем початкових класів), логопедом (корекційним педагогом), психологом методів та прийомів роботи, відповідного обладнання, наочного й мовленнєвого матеріалу на підставі аналізу утруднень дітей у засвоєнні програмної інформації;

- ♦ використання заходів, що сприяють корекції та розвитку в дітей мовлення та інших психічних функцій не лише на заняттях, а і впродовж екскурсій, при підготовці і проведенні дитячих свят, розваг, під час щоденних прогулянок, ігор, вільного спілкування дітей;

- ♦ систематична робота з батьками дітей, спрямована на забезпечення ретельного виконання дитиною корекційно-розвивальних завдань у домашніх умовах під керівництвом дорослих;

♦ гнучкість керування педагогічним процесом, що забезпечує своєчасне й адекватне реагування на зниження активності дітей, стимулювання проявів інтересу та вольових зусиль з їх боку.

При створенні корекційно-розвивального освітнього середовища у спеціальній групі ДНЗ, у якій із дітьми працює логопед (корекційний педагог), необхідно зважати на таке:

1. Для дітей дошкільного віку важливими є засвоєння сенсорних еталонів і розвиток перцептивних дій, що потребує створення сенсорно-збагаченого середовища шляхом організації взаємодії дітей із широким колом предметів і знарядь праці людей, проведення екскурсій, реалізації різноманітних видів діяльності та форм спілкування, забезпечення різноманітних та яскравих чуттєвих вражень.

За допомогою спеціально дібраних предметів, ігрового обладнання маємо стимулювати розвиток когнітивних функцій, активізувати мисленнєво-пошукову діяльність вихованців під час їх практичних, ігрових, комунікативно-мовленнєвих дій.

2. У середовищі перебування дітей із порушеннями психомовленнєвого розвитку важливо створювати умови для залучення кожної дитини до різних видів діяльності. Розвивальна роль усіякої змістової і педагогічно доцільної діяльності полягає в тому, що вона є певною формою практики, тобто має практично-продуктивний характер. Розвиток дитини, яку вирізняють від ровесників певні особливості психофізичного розвитку, залежатиме від того, наскільки раціонально поєднані у її житті різні види діяльності, наскільки вона активна у процесі їх виконання.

Відомо, що активність дітей із психомовленнєвими вадами, як правило, знижена, що потребує цілеспрямованого впливу на формування в них важливих складових не тільки ігрової, а й мовленнєво-комунікативної, навчально-пізнавальної, образотворчої, художньої, трудової діяльності. Так, успішне опанування дитиною писемного мовлення можливе на основі своєчасної сформованості певних його передумов. Л. Виготський [1] такими передумовами вважав опанування жесту, гри, малювання і пропонував організувати "входження" дитини у писемне мовлення як "перехід від малювання речей до малювання мовлення".

3. Під час формування передумов навчально-пізнавальної, зокрема писемно-мовленнєвої діяльності слід, орієнтуватися на їх основні складові: фонові (забезпечення достатньої активності дитини),

операціональні (формування певного кола загальнонавчальних та спеціальних знань, умінь, навичок), регуляторні (розвиток у вихованців елементарних навичок саморегуляції та самоконтролю, умінь налаштовуватися на роботу, підтримувати увагу і працездатність), комунікативні (опанування умінь спілкуватися та взаємодіяти під час різних дидактичних ситуацій).

4. У груповій кімнаті доречно створити "куточок підготовки до школи" [5, с. 78], знайомити дітей із правилами та особливостями шкільного життя, моделювати й обговорювати типові шкільні ситуації, стимулювати ігри дітей у "школу", у "навчання читання та письма".

5. Для покращення підготовки дітей до школи й попередження в них труднощів формування писемного мовлення необхідно цілеспрямовано добирати ігрове і предметне обладнання, дидактичний та наочний матеріали з метою розвитку слухового сприймання, фонематичних процесів, навичок мовного аналізу та синтезу, лексико-граматичного ладу та усного зв'язного мовлення, а також зорового гнозису, зорово-просторових та часових уявлень, моторних функцій, графо-моторних навичок тощо.

6. Особливу увагу спрямовувати на формування в дітей умінь слухати, розглядати наочний матеріал, виявляти певні закономірності процесів, явищ, зокрема мовленнєвих, виділяти суттєве, розмірковувати, робити висновки, що сприятиме розвитку навчально-інтелектуальних умінь і навичок, певних лінгвістичних уявлень та навичок мовних узагальнень.

При створенні корекційно-розвивального освітнього середовища для дітей із порушеннями психічного та мовленнєвого розвитку в умовах початкової школи особлива увага має приділятися:

♦ широкому використанню в роботі з учнями ігрового методу (особливо під час копіткої роботи з розвитку в дітей фонематичних процесів, формування навичок звуко-буквеного аналізу та синтезу слів, формування графо-моторних навичок тощо);

♦ залученню дітей до різноманітних видів діяльності, що стимулюють спостереження за мовленнєвими і мовними явищами, сприяють накопиченню лінгвістичного досвіду, збагачують арсенал комунікативно-мовленнєвих, розумових дій;

♦ урізноманітненню навчальних і корекційно-розвивальних мовленнєвих завдань при забезпеченні їх доступності, привабливості для дітей;

- ♦ чіткій організації діяльності учнів і постійному керівництву нею з боку педагога, чіткому визначенню та формулюванню сутності завдань, ретельному поясненню засобів їх розв'язання, наданню певних зразків;

- ♦ урахуванню видів і механізмів помилок під час опанування учнями писемного мовлення, міри складності завдань і чіткому визначенню міри педагогічної допомоги кожній дитині в разі виникнення в неї утруднень;

- ♦ раціональному поєднанню фронтальних, групових та індивідуальних форм роботи під час виконання навчальних і корекційно-розвивальних завдань;

- ♦ постійному контролю та доцільним формам оцінювання роботи дітей педагогом;

- ♦ цілеспрямованому формуванню у молодших школярів умінь програмувати, регулювати, контролювати свою писемномовленнєву діяльність;

- ♦ розвитку комунікативної складової діяльності учнів шляхом збагачення навичок їх усно-мовленнєвого та писемномовленнєвого спілкування;

- ♦ забезпеченню ситуації успіху для кожної дитини в умовах успішної діяльності дитячого колективу загалом.

Висновки. У системі роботи з дітьми, котрі мають різні форми психічного та мовленнєвого дизонтогенезу, важливим фактором впливу на особистість стає корекційно-розвивальне освітнє середовище, що має сприяти усуненню недоліків психічної та мовленнєвої сфер дітей, допомагати реалізації їх здібностей, забезпечувати їм повноцінний і гармонійний розвиток.

Корекційно-розвивальне освітнє середовище повинне допомогти формуванню в дітей дошкільного віку передумов оволодіння навчальною та писемномовленнєвою діяльністю, у молодших школярів – розвитку всіх компонентів навчально-пізнавальної діяльності, успішному формуванню навичок читання та письма, попередженню порушень писемного мовлення.

Корекційно-розвивальне освітнє середовище має бути тісно пов'язаним із життям дітей, становити осередок спілкування та взаємодії дитини з наволишнім світом, місце, де дитина переживає позитивні емоції, успішно переборює труднощі, де відбувається її розвиток як особистості.

Загалом оволодіння дітьми навичками читання та письма повинно стати для них цікавою, привабливою діяльністю, що стимулює розвиток їх мовленнєвої, інтелектуальної, мотиваційної, емоційно-вольової сфер.

ЛІТЕРАТУРА

1. Выготский Л. С. Предыстория письменной речи / Л. С. Выготский // Умственное развитие детей в процессе обучения / Л. С. Выготский. – М.–Л. : Учпедгиз, 1935. – С. 87.

2. Гайдукевич С. Е. Организация образовательной среды для детей с особенностями психофизического развития : учеб.-метод. пособие / С. Е. Гайдукевич, Т. А. Григорьева, Н. Н. Баль та ін. – Минск : БГПУ, 2006. – 98 с.

3. Голуб Н. М. Реалізація діяльнісного та особистісно-орієнтованого підходу при корекції порушень писемного мовлення у молодших школярів / Н. М. Голуб // Педагогіка та психологія : зб. наук. пр. / за заг. ред. академіка І. Ф. Прокопенка, чл.-кор. В. І. Лозової. – Харків : Цифрова друкарня № 1, 2013. – Вип. 43. – С. 33–41.

4. Корсакова Н. К. Неудавшие дети: нейропсихологическая диагностика трудностей в обучении младших школьников / Н. К. Корсакова, Ю. В. Микадзе, Е. Ю. Балашова. – М. : Российское Педагогическое Агентство, 1997. – 123 с.

5. Мовкебаева З. А. Предметно-развивающая среда как условие подготовки детей с нарушенным развитием к школьному обучению / З. А. Мовкебаева // Дети с проблемами в обучении и воспитании. Научно-практический журнал. – 2009. – № 1. – С. 77–80.

Цитувати: Голуб Н. М. Корекційно-розвивальне освітнє середовище як фактор профілактики порушень писемного мовлення / Н. М. Голуб // Постметодика. – 2013. – № 3. – С. 32–36.

© Н. М. Голуб, 2013. Стаття надійшла в редакцію 6.06.2013 ■